

ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Віталій КРАВЦОВ (Кіровоград)

У статті автор на основі узагальнення вимог та положень Болонського процесу робить спробу визначити зміст та умови формування методологічної культури як важливого показника професіоналізму майбутнього вчителя.

В статті автор на основі обобщения требований и положений Болонского процесса делает попытку определить содержание и условия формирования методологической культуры как важного показателя профессионализма будущего учителя.

Ключові слова: методологічна культура, професіоналізм, Болонський процес.

Для сучасної Європи характерними є інтеграційні процеси, що охоплюють різні галузі суспільного життя європейських країн. Поряд з принциповими змінами соціально-економічного характеру спостерігаються тенденції формування загальноєвропейського освітнього простору. Суттєво зростають вимоги до кваліфікованого працівника, що викликано зміною структури економічних взаємовідносин і ринку праці. Відповідно зростають вимоги до якості освітніх послуг, системи підготовки висококваліфікованих працівників та системи освіти в цілому. Одним з важливих завдань сучасного вищого навчального закладу є підготовка професіонала, мобільного на ринку праці, здатного до адаптації та якнайповнішої реалізації власного творчого потенціалу.

Важливим кроком до формування загальноєвропейського освітнього простору стала Болонська конвенція, яка започаткувала процес інтеграції освітніх систем європейських країн. Одним з етапів його реалізації є адаптація освітніх систем країн Європи до єдиного стандарту. Разом з тим, у більшості міжнародних документів неодноразово підкреслювалося, що орієнтація на Болонський процес не повинна призвести до втрати «кращих традицій, зниження національних стандартів якості..., надмірної перебудови вітчизняної системи освіти» [3, с.8].

Абсолютна більшість дослідників відзначає, що традиційним для української освітньої системи є патерналістське, «турботливе» ставлення педагогів до учнів і студентів, які звикли отримувати значну допомогу у своїй навчальній діяльності. При створенні гармонійної моделі освітнього процесу необхідно також враховувати українські культурно-ментальні особливості, енциклопедичну орієнтацію вітчизняної освіти, а також чинник інформаційного перенавантаження, що становить нині одну з

найбільших загроз для фізичного і психічного здоров'я людини.

Як свідчить аналіз праць відомих науковців Є.Бондаревської, С.Гончаренка, В.Краєвського, В.Сластеніна та інших, у сучасних умовах ефективність професійної підготовки, саморозвитку та педагогічної діяльності майбутнього вчителя значною мірою залежить від сформованості у нього методологічної культури. Такий висновок підтверджується існуючими професіографічними вимогами до особистості майбутнього вчителя, що передбачають його здатність на високому рівні організовувати навчально-виховний процес, вести самостійні наукові дослідження, опановувати новими технологіями та інформаційними системами, узагальнювати передовий педагогічний і методичний досвід, критично оцінювати результати власної роботи, творчо працювати над власним самовдосконаленням.

Слід відзначити, що теоретичні засади формування методологічної культури майбутнього вчителя обґрунтовані у працях відомих теоретиків: С.Гончаренка, В.Загвязінського, В.Краєвського, М.Нікандрова, А.Піскунова, Г.Щедровицького та ін.

Зміст і функції культури, як базової категорії досліджуваного феномену розкрито у працях відомих філософів: В.Біблера, Д.Валєєва, П.Гуревича, Е.Ільєнкова, В.Межуєва. Теоретичні і практичні аспекти формування професійної і педагогічної культури, як важливого особистісного і професійного утворення, досліджувалися О.Барабанщиковим, Є.Бондаревською, О.Гармашем, І.Зязюном, Т.Івановою, І.Ісаєвим, В.Краєвським, Н.Ничкало, В.Радулом, С.Сисоєвою, В.Сластьоніним та ін.

Серед зарубіжних дослідників проблема формування методологічної культури стала предметом наукового пошуку М.О'Коннора, Ф.Вудфорта, К.Інгекампа, Л.Мейніона, Е.Стоунса, Б.Холмса та ін.

Проте, попри значний інтерес до формування педагогічної та професійної культури вчителя, в педагогічній науці накопичено ще недостатньо знань щодо формування методологічної культури майбутнього вчителя, ця проблема не має системного розв'язання як на рівні теорії, так і в практичній площині пошуку умов і технологій відповідної організації освітньо-виховного середовища у ВНЗ, зокрема – в умовах Болонського процесу.

Тому мета статті – визначити зміст методологічної культури майбутнього вчителя та особливості її формування у процесі професійної підготовки у педагогічному вищому навчальному закладі.

Слід відзначити, що Болонський процес має свою передісторію, що полягає в розробленні та підписанні представниками країн Європи Лісабонської конвенції (1997 р.) про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону та Сорбонської декларації (Париж, Сорбонна, 1998 р.) щодо узгодження структури системи вищої освіти в Європі. Сам же Болонський процес на рівні держав було започатковано 19 червня 1999 року в Болоньї (Італія) підписанням 29 міністрами освіти від імені своїх урядів документа, відомого як «Болонська декларація». Цим актом країни-учасниці узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти і домовилися про створення єдиного європейського освітнього і наукового простору. Як відомо, у 2005 році Україна приєдналася до Болонського процесу, розпочавши структурну реформу власної системи освіти. Зауважимо, що рамках Болонського процесу було сформульовано шість ключових позицій, що складають організаційну основу реформування вищої освіти:

- 1) введення двоциклового навчання;
- 2) запровадження кредитної системи;
- 3) контроль якості освіти;
- 4) розширення мобільності викладачів і студентів;
- 5) забезпечення працевлаштування випускників;
- 6) забезпечення привабливості європейської системи освіти [3].

Важливим кроком, необхідним для входження у Болонський процес, є забезпечення високоякісних стандартів вищої освіти, розробка критеріїв оцінки якості, які можна легко порівняти. В цьому контексті передбачена організація внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю якості освіти, створення акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів та міжнародних організацій. Оцінка якості повинна ґрунтуватися не на тривалості чи змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, яких набули випускники, і що становлять основу їх професіоналізму. З цієї метою розробляються й встановлюються стандарти транснаціональної освіти, визначаються зміст та критерії професіоналізму представників різних спеціальностей.

Слід відзначити, що професіоналізм – явище складне, що потребує комплексного

вивчення і разом з тим піддається вимірюванню, що дозволяє йому бути одночасно і предметом, і об'єктом педагогічних досліджень. Під базовим критерієм професіоналізму представники різних теоретичних напрямків розуміють кінцевий результат фахової діяльності, певне соціальне замовлення. Ми враховуємо думку В.Сластьоніна, що слід розрізняти професіоналізм діяльності та професіоналізм особистості [4, с. 5]. Учений зазначає, що первинним було розуміння професіоналізму як характеристики діяльності людини. Проте згодом, з розумінням того, що професійні досягнення можуть зумовлюватися не лише організацією праці та професійною підготовкою, але й розвитком особистісних якостей і характеристик, дослідники усвідомили необхідність цілісної інтерпретації феномену професіоналізму у діяльнісному та особистісному проявах.

Запровадження у вітчизняній вищій освіті положень Болонського процесу розширює вимоги до професіоналізму вчителя в контексті забезпечення професійної мобільності, здатності до педагогічної інноваційної діяльності та науково-дослідної роботи, готовності до реалізації педагогічних та інформаційних технологій в освіті тощо.

Отже, особистісну сутність професіоналізму утворюють знання, достатні для ефективного виконання професійної діяльності, специфічне ставлення педагога до об'єкта, процесу, умов фахової діяльності розуміння необхідності самовдосконалення як професіонала. Діяльнісну (процесуальну) сутність професіоналізму складає комплекс умінь: гностичних, самовдосконалення, спілкування, вміння перебудовувати діяльність свою і учнів, реконструювати навчально-виховну інформацію з метою отримання очікуваного результату своєї праці. Професіоналізм педагогічної діяльності – це мистецтво педагога формувати у наявного складу студентів готовність до продуктивного розв'язання завдань у подальшій системі діяльності засобами свого предмета за час, відведений на навчально-виховний процес [2, с.14]. Таким чином, базовий критерій професіоналізму педагогічної діяльності – це здатність майбутніх вчителів творчо використовувати отримані знання, вміння і навички для розв'язання завдань професійної діяльності.

В умовах катастрофічно швидкого збільшення кількості інформації, яке відбувається в останні роки, особливого значення набула така важлива дидактична проблема, як визначення оптимального співвідношення між базовими знаннями з

предмета, які студенти повинні отримати з допомогою викладача, і тими базовими знаннями, які вони мають засвоїти самостійно. Все це зумовлює розвиток у майбутніх учителів культури самостійної навчальної та самоосвітньої діяльності, умінь і навичок рефлексії навчально-виховного процесу.

Професіоналізм насамперед слід пов'язувати з педагогічною позицією працівника освіти, яка характеризується його ціннісно-смісловним самовизначенням – усвідомленням ціннісних засад своєї діяльності, розумінням її сенсу і відпрацюванням власної позиції в даній соціокультурній ситуації. Як зазначає В.Слободчиков, така педагогічна позиція передбачає оволодіння вчителем іншою нормативною структурою діяльності: мають бути переосмислені її цілі, зміст, технології і методи. Щоб створювати освітні ситуації, які й утворюють живу тканину освітнього процесу, сучасний педагог повинен володіти цілим рядом здібностей для здійснення таких типів діяльності, як дослідження, конструювання, проектування, організаційне управління тощо [5]. Вільне володіння цим змістом робить вчителя не просто суб'єктом діяльності, але й суб'єктом власної педагогічної діяльності, тобто її автором і розпорядником. В той же час рефлексивна складова його мислення, що реалізовується в рефлексії цілепокладання і побудові діяльності з урахуванням суб'єктної позиції учнів, є гарантом демократичного стилю і забезпечує відхід від авторитаризму.

Однією з умов Болонського процесу є створення закладу професійної підготовки насамперед як середовища наукової діяльності. Разом з тим, аналіз сучасної педагогічної практики показує, що значна частина вчителів виявляє прагнення до освоєння прогресивних технологій, створення авторських розробок, педагогічних концепцій, запровадження інновацій, узагальнення передового педагогічного досвіду. Очевидно, ця ситуація вказує на зростаючу роль педагогічної науки та її вплив на освітнянську практику. Сьогодні тісна інтеграція науки та практики дозволяє залучати до педагогічного пошуку величезна кількість педагогічних кадрів. Творчість вчителя має зробити його напрацювання доступними для осмислення, розуміння і використання в практиці іншими педагогами. Для цього важливо вміло узагальнити власні науково-методичні досягнення в категоріях педагогічної теорії, а саме обґрунтувати причину і наслідок, науково прогнозувати власну діяльність та її результати. Тому вчителі-практики будь-якої освітньої галузі опановують не тільки методикою, специфічною для його навчального предмета, а й сукупністю теоретичних принципів, визначених у

наукознавстві методологічними, які становлять основу методологічної культури.

У сучасній науці методологія розуміється у вузькому і широкому значеннях. У широкому значенні методологія – це сукупність найбільш загальних, перш за все світоглядних, принципів в їх застосуванні до розв'язання складних теоретичних і практичних задач, світоглядна позиція дослідника. Разом з тим, це і вчення про методи пізнання, що обґрунтовує початкові принципи і способи їх конкретного застосування в пізнавальній і практичній діяльності. Методологія у вузькому значенні – це вчення про методи наукового дослідження.

Слід відзначити, що не дивлячись на загальноживаність поняття “методологічна культура”, його сутність та зміст і місце в системі інших понять як у філософії, так і в педагогіці залишається невизначеним. Одна з головних причин такого відношення до поняття “методологічна культура” полягає в традиції отождолення методології й філософії, методологічної культури з філософською культурою, що склалася у вітчизняній педагогічній науці ХХ століття. При цьому головним критерієм методологічної культури вчителя розглядалося знання основних положень діалектичного матеріалізму, умінь їх використовувати в діяльності ученого-дослідника і педагога-практика [1, с.5-10]. Тому постійна увага приділялася формуванню світоглядної культури, як її розуміли у той час.

Більшість сучасних дослідників переконані, що у сфері освіти методологічну культуру доцільно розглядати як культуру професійної діяльності й як певну культуру мислення, що проявляється в здатності до педагогічної рефлексії, умінь самостійно порівнювати, зіставляти різні точки зору, виявляти власну позицію, науково її обґрунтовувати та професійно відстоювати. Для цього майбутньому вчителю потрібен необхідний інструментарій, за допомогою якого він буде виконувати зазначені вище операції, дії. До цих універсальних дій слід віднести отримані знання певних методологічних норм (правил наукового пізнання) та вміння їх застосовувати в процесі розв'язання різних педагогічних задач, нестандартних ситуацій.

Узагальнюючи положення наукових праць Є.Бондаревської, В.Краєвського, П.Кабанова, С.Кульневича, В.Сластьоніна, А.Ходусова та результати власних досліджень методологічну культуру майбутнього вчителя ми розглядаємо як цілісне багаторівневе і багатокomпонентне утворення у структурі його особистості, що містить знання педагогічної методології, володіння методами і методологією наукового пізнання, розумову діяльність в режимі методологічної рефлексії, розвинуті здібності

критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих педагогічних та загальнолюдських цінностей, котрі визначають професійну свідомість, філософію педагогічної діяльності і детерміновані властивостями інтегральної індивідуальності.

Отже, методологічні знання, уміння й навички методологічного аналізу педагогічного процесу та власної професійної діяльності, здатність до організації науково-дослідницької роботи є важливими показниками методологічної культури майбутнього вчителя, їх формування є одним з пріоритетних завдань у контексті Болонського процесу.

Враховуючи функціональний характер методологічної культури майбутнього вчителя спробуємо деталізувати її зміст, виходячи з функцій методологічного знання та специфіки професійної діяльності вчителя. Це дає змогу визначити такі ознаки методологічної культури майбутнього вчителя, як:

- розуміння процедур, "закріплених" за категоріями філософії і за основними поняттями, які створюють концептуальний каркас педагогічної науки;
- усвідомлення понять освіти як ступенів сходження від абстрактного до конкретного;
- установку на перетворення педагогічної теорії в метод пізнавальної діяльності;
- спрямованість мислення вчителя на розвиток педагогічних методик;
- потреба відтворювати практику освіти в понятійно-термінологічній системі педагогіки;
- прагнення виявити єдність і спадкоємність педагогічного знання в його історичному розвитку;
- критичне ставлення до положень і аргументів, що лежать в площині буденної педагогічної свідомості;
- рефлексія з приводу передумов, процесу і результатів власної пізнавальної діяльності, а також руху думки інших учасників педагогічного процесу;
- доказове спростування антинаукових позицій в сфері педагогічної діяльності;
- розуміння світоглядно формувальних, гуманістичних функцій педагогіки.

Ми також погоджуємось з А.Ходусовим, що педагогічна діяльність має будуватися на розробленій учителем індивідуалізованій моделі рефлексії, психологічною базою якої є "Я-концепція". Залучений до педагогічної діяльності вчитель дістає можливість постійно оцінювати себе на кожному етапі діяльності, аналізувати свої професійні можливості впливу на дитину, здатність за допомогою емпатії проникнути в світ її інтересів і захоплень. Педагогічна діяльність у режимі індивідуалізованої моделі рефлексії систематично спонукає вчителя виявляти такі

якості, як рефлексія, емпатія, емоційність, креативність [6].

Рефлексія повинна дати можливість зрозуміти, проаналізувати, осмислити виникаючі в певному предметі (дисципліні) перешкоди, проблеми, суперечність і намітити шляхи, способи розв'язання цих утруднень. Звідси у методологічній культурі є дві основні функції: критично-аналітична і проектно-конструктивна. Реалізуючи першу функцію, учитель виступає як дослідник мислення, діяльності, повинен здійснити рефлексію особливого роду – дослідницьку. Реалізуючи другу функцію, вчитель допомагає одержує можливість перебудовувати і розвивати свій предмет.

Г.Щедровицький розглядає рефлексію в контексті діяльності і показує два варіанти її здійснення. У першому варіанті порівнюються дві діяльності, одна з яких виступає як зразок для аналізу. В цьому випадку зразок виступає як методологія для іншої діяльності. У другому варіанті діяльність здійснюється вперше, зразка ще немає. Результатом рефлексії є проект, план майбутньої діяльності. Таким чином рефлексія дозволяє не тільки пізнати фактичний мир, але і конструювати нову реальність, спираючись на схеми діяльності, виявлені в ході рефлексії [7].

Отже, згідно даному підходу, методологічна культура повинна включати і знання (проблем і зразків їх розв'язання), і рефлексивні здібності (порівнювати, оцінювати, критикувати), і рефлексивні уміння (конструювати, проектувати).

Відповідно, умовами ефективного формування методологічної культури вчителя є: 1) методологізація його професійної підготовки; 2) ініціювання методологічної рефлексії; 3) реалізація особистісно-орієнтованого підходу у професійній підготовці; 4) залучення студентів до методологічного аналізу педагогічного процесу під час педагогічної практики.

Методологізація професійної підготовки вчителя може бути реалізована через соціокультурний принцип єдності і різноманіття змісту навчального процесу і через своєрідність форм його організації, що дає можливість перенести акцент з інформаційного навчання на методологічне, здійснити перехід від трансляції готового знання до педагогічної рефлексії, формування творчого мислення.

Формування методологічної рефлексії найефективніше здійснюється через моделювання задачної структури педагогічної діяльності. Педагогічна діяльність, здійснювана в режимі індивідуалізованої моделі рефлексії, систематично спонукає вчителя проявляти такі якості, як рефлексія, емпатія, емоційність,

креативність. Це шлях до себе, до розуміння своєї природи, до розвитку власних здібностей.

Всі рівні моделювання задачної структури педагогічної діяльності мають відповідати ще одній вимозі, сформульованій В.Давидовим та Н.Тализіною: процедура моделювання задачної структури педагогічної діяльності має бути рефлексією відносно як зовнішніх реалій, даних майбутньому вчителів як людині, так і втілювати самостійний відбір рішень на основі фундаментальних професійних знань, принципів, методів педагогічної діяльності, забезпечувати освоєння ним психічних установок, процесів мислення і діяльності, духовного досвіду людини, враховувати його індивідуальні особливості.

Технологічна модель процесу формування методологічної культури має включати:

- структуру педагогічного процесу і культурні форми моделювання професійної діяльності. Мета – демонстрація закономірностей розвитку методологічної культури, а також обґрунтування причин і можливостей подолання її нерозвиненості у вчителя;
- формування методологічної культури у взаємозв'язку з розвитком особистісних орієнтацій вчителя. Мета – формування і збагачення „Я-концепції” педагога;
- реалізацію методологічної культури в різних проблемних соціально-педагогічних ситуаціях. Тенденція посилення ролі методологічної культури полягає в активізації педагогічного досвіду. Мета – представлення ідеалів професійної діяльності і норм професійної поведінки (вимог професійної культури);
- прийоми оволодіння методологічною культурою від логіко-композиційного аналізу професійної діяльності та її моделювання до тренінгу у формуванні педагогічного досвіду. Мета – обґрунтування можливостей професійної

самореалізації вчителя з максимальним використанням потенціалу методологічної культури вчителя.

Отже, не претендуючи на повноту й вичерпність висвітлення даної проблеми в межах цієї статті, слід констатувати, що методологічна культура є важливим елементом професіоналізму вчителя, визначає адекватність сприйняття майбутнім педагогом професійної дійсності, спроможність до організації творчої професійної діяльності на наукових засадах, здатність до самоаналізу й самоактуалізації, рефлексії педагогічного процесу й власної педагогічної діяльності. Спрямування процесу професійної підготовки майбутніх учителів на формування методологічної культури є об'єктивною умовою та важливим чинником впровадження у вітчизняній вищій педагогічній освіті положень Болонського процесу, запорукою забезпечення якості і конкурентоспроможності національної освіти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кабанов П.Г. Вопросы совершенствования методологической культуры педагога. – Томск: Изд-во ТГУ, 1999. – 140 с.
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Просвещение, 1990. – 103 с.
3. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. – 2004. – 10 серпня. – С. 7 – 11.
4. Сластенин В.А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 12. – с.4-16.
5. Слободчиков В.И. Очерки психологии образования: серия «Материалы для педагогических размышлений». Вып. 2 – Биробиджан: Изд-во БГПИ, 2002. – 160 с.
6. Ходусов А.Н. Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования. – Москва – Курск, 1997.
7. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. – М.: Шк. культ. политики. – 1997. – 656 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Кравцов Віталій Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми теорії і практики формування методологічної культури майбутнього вчителя.